

HISTORIJSKI RAZVOJ USTANOVA ZA OBRAZOVANJE UČITELJA U ZADRU

IGOR RADEKA
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 371(497.5 Zadar) (091)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
: 1996-10-08
Received

Ovim radom pokušat će se izložiti historijski razvoj ustanova za obrazovanje učitelja u Zadru, stoljećima vodećem centru Dalmacije, od kojih je zavisila kvaliteta cjelokupnog obrazovanja Grada, pa onda i Pokrajine.

Prvi oblik javnog obrazovanja učitelja u Dalmaciji bio je šestomjesečni Tečaj za učitelje osnovan 1821. godine u Zadru. Godine 1849. usavršava se u godišnji tečaj, a od školske 1852/53. godine do završetka rada 1870/71. godine Tečaj traje dvije godine.

Godine 1866. otvara se prva Muška učiteljska škola s hrvatskim nastavnim jezikom u Dalmaciji. Od početnog dvogodišnjeg trajanja, preko trogodišnjeg (od 1872. g.), Škola je postala četverogodišnja od 1904. godine. Zbog izmijenjenih političkih prilika napušta Zadar 1921. godine.

Od 1945. godine ponovno se otvara Učiteljska škola, najprije u četverogodišnjem, a od 1951. godine u petogodišnjem trajanju.

S 1961. godinom započinje akademsko obrazovanje učitelja, kada se zatvara Učiteljska škola, a započinje s radom Pedagoška akademija za obrazovanje učitelja.

Godine 1956. osniva se Filozofski fakultet. Od 1979. godine, kada integrira i Pedagošku akademiju, osim obrazovanja na profesorskim studijima, Fakultet u cijelosti preuzima obrazovanje osnovnoškolskih učitelja.

Tekuća 1996. godina osobita je po tome što ističe tri obljetnice među ovim vrlo značajnim ustanovama: 175. obljetnicu prvog Tečaja za

obrazovanje učitelja u Dalmaciji, 130. obljetnicu Muške preparandije u Arbanasima, prve preparandije s hrvatskim nastavnim jezikom u Dalmaciji i 40. obljetnicu Filozofskog fakulteta u Zadru, prve poslijeratne visokoškolske ustanove u Dalmaciji.

Uvod

Historijat učiteljskog poziva ukazuje na različite uloge koje je učitelj imao u prošlosti. "Nekoć je to bila uloga roba koji uči djecu slobodnih, zatim uloga zanatlije koji svojim pedagoškim radom zaslužuje nasušni kruh, onda uloga crkvenog poslužitelja i župnikova sluge i konačno uloga općinskog ili državnog činovnika odnosno javnog službenika" (Franković, 1972, 103).

S promjenom njegova položaja mijenjali su se i uvećavali zahtjevi koji su se postavljali pred njega. Sve složeniji obrazovni uvjeti tražili su sve bolje pripremljenog učitelja. Tako s nastankom građanskog društva, od 18. stoljeća, po prvi puta započinje sistematsko institucionalno obrazovanje učitelja putem učiteljskih tečajeva i seminara. Kao početak takvog oblika obrazovanja može se uzeti godina 1706., kada prvi učiteljski seminar - *seminarium praeceptorum* za obrazovanje budućih učitelja¹ ustanovljuje pietist A. H. Francke na Sveučilištu u Halleu (Autor, 1989, 42). Tijekom 19. stoljeća učiteljski tečajevi i seminari prerastaju u srednje učiteljske škole, da bi u ovom stoljeću poprimile visokoškolski stupanj obrazovanja.

U godini triju velikih obljetnica ustanova za obrazovanje učitelja, ovim radom pokušat će se prikazati njihov historijski razvoj u Zadru od početaka do danas.

Stanje školstva prije prvih ustanova za obrazovanje učitelja

Za mletačke uprave Dalmacijom (1409-1797.) obrazovna razina puka bila je izrazito niska. Osnovna briga mletačke vlade bila je razvijanje njima toliko potrebnog borbenog duha među Dalmatincima zbog mletačko-turskih ratova, te u mirnodopskim prilikama svladavanje vještine dobrog veslača galije. "Nije držala ni u državnom interesu, da se prostom dalmatinskom puku ukida neznanje i siromaštvo, pače bi se moglo donekle kazati da se je uopće držala onog načela (...) da će joj Dalmatinac biti vjerniji i odaniji što bude

¹ Ovim otkrićem Oskar Autor mijenja do tada poznati termin početka institucionalnog obrazovanja učitelja, pomjerajući ga za jedno stoljeće ranije - Herbartov Pedagoški seminar, osnovan je 1810. godine na Sveučilištu u Königsbergu.

živio u većem neznanju i siromaštvu" (Urlič, 1919, 70). Zato sve što se do 1797. godine radilo na školstvu u Dalmaciji "zasluga je gradskih vijeća, redovničkih zadruga, zatim nekolicine prijegornih privatnika, naročito nekoliko biskupa. Vlada mletačka nije nigda ništa ozbiljno poduzela, bilo da podigne školstvo u Dalmaciji ili da već postojeće unapredi. (...) Vlada je mletačka pače kadikad i ometala osnutak kojega zavoda i to ponajviše radi političkih razloga" (Isto, 67-68).

Nešto malo obrazovanih pučana naučilo je tek čitati, pisati i računati u nižem tečaju gradske škole ili kod ponekog privatnog učitelja, uglavnom u većim primorskim gradovima. U početku, još od vremena prije uspostave mletačke vlasti nad Dalmacijom, učitelji su bili svjetovnjaci (14. - 16. st.), mahom iz Italije, a u 17. i 18. stoljeću među učiteljima dominiraju domaći svećenici, pri čemu je sva pouka bila na latinskom i talijanskom jeziku. Tako je bilo i u gradskoj školi u Zadru od 14. stoljeća, gdje 1377. godine kao učitelj gramatike radi Petar iz Bologne: *magister Petrus de Bononia doctor grammaticae salariatus Jadre* (Isto, 10-11).

Kao izuzetak mogu se istaći dva glagoljaška sjemeništa u kojima je nastavni jezik bio hrvatski, i to ono u Prijeku kod Omiša i Zmajevićevo sjemenište u Zadru. Zadarsko sjemenište, osnovano 1656. godine ustrajnim zalaganjem Crkve još od 1579. godine, imalo je i svoj eksterni odjel za svjetovnu djecu, iz kojeg je izišao priličan broj obrazovane zadarske mladeži (Isto, 47).

S francuskom građanskom revolucijom 1789. godine dolazi do značajnih ekonomskih i socijalno-kulturnih promjena u razvoju cjelokupne Evrope. Napoleonove pobjede zahvaćaju i Jadran, a želje puka za oslobođanjem od stega mletačke uprave ispunjava Campoformijski mir 1797. godine kada je Austrijska vlada preuzela Dalmaciju. Na čelu austrijske vojske, koja je 5. srpnja 1797. godine uplovila u Zadar, nalazio se Mate Rukavina, koji se otvoreno zalagao za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i za školovanje puka na materinskom jeziku (Zaninović, 1979, 11).

Međutim, Austrija se od početka suprotstavljala toj nakani. Da bi spriječila težnje dalmatinskog puka, za šefa civilne uprave austrijska Vlada istog mjeseca postavlja grofa Raimonda Thurna. Okupivši odmah oko sebe pripadnike i simpatizere Mlečana, Thurn započinje sprečavati nacionalno osvješćivanje puka. Kako je bio svjestan značenja školstva u tom pogledu, već 27. prosinca iste godine izdaje naređenje o primjeni Felbigerova zakona iz 1774. godine ("Opći školski red za njemačke normalne i trivijalne škole u svim carsko-kraljevskim nasljednim zemljama") (Isto, 11). Zakon je predviđao tri vrste elementarnih škola: trivijalne, glavne i normalne. Trivijalne ili obične škole trebaju biti osnovane u manjim mjestima i selima kao četverogodišnje

škole, glavne škole u većim gradovima i uz samostane kao trorazredne ili četverorazredne, a normalnu školu treba osnovati u glavnom gradu pokrajine također kao četvrogodišnju školu. Kvaliteta obrazovanja rasla je od trivijalne prema normalnoj školi. Na temelju ove naredbe ponovno je obnovljena Zadarska trivijalna škola, tako da su u to vrijeme u Dalmaciji radile ukupno samo tri škole.

Rad u ovim školama bio je otežan općim organizacijskim postavkama: nastavni jezik bio je i dalje talijanski, kao i za mletačke uprave (*Il maestro dovrà sino ad altra determinazione valersi, per quanto è possibile, della lingua italiana*) (Urlić, 1919, 73) te, za razliku od austrijskih škola koje dobivaju svjetovni karakter, škole u Dalmaciji stavljaju se pod nadzor Crkve (koja je birala učitelje) i Države (koja ih je plaćala).

Pored spomenute trivijalne škole, u Zadru je i dalje djelovalo Zmajevičevo glagoljaško sjemenište, a od 1803. godine otvorena je i Gimnazija u samostanu sv. Krševana (Isto, 75-77).

Namjesnik Goess, koji je 1799. godine zamijenio grofa Thurna, približava se svojim djelovanjem mletačkom pristupu Dalmaciji. Tako je 9. siječnja 1803. godine izdao "Nacrt školstva u Dalmaciji" u kojem između ostalog ističe da među "vlasima" ne treba podizati niti trivijalne škole, ističući kako je dovoljno "da poznaju svoje kršćanske i podaničke dužnosti. Nasuprot je potrebno, pridodaje, u njih uspirivati i podjarivati junački i ratobomi duh, koji im trebue kao stanovnicima na granici turskog carstva" (prema: Isto, 74).

Dr. Mate Zaninović navodi da su se u normalnoj školi za vrijeme prve austrijske uprave organizirali i pedagoški tečajevi za obrazovanje budućih učitelja u trajanju od nekoliko tjedana, a za učitelje glavnih škola nekoliko mjeseci. Dodaje tome kako su se u tečajevima izučavali osnovi "školske didaktike" i specijalne metodike, te da su tečajci u normalnoj školi hospitalirali i učili se poučavati (Zaninović, 1979, 11). Međutim, drugi historijski izvori to ne navode. Osim toga, opći kontekst austrijske uprave Dalmacijom i njenim školstvom ne upućuje na sklonost nove vlasti bilo kakvoj modernizaciji Pokrajine, a broj otvorenih škola ne ukazuje na potrebu za velikim brojem učitelja, što bi opravdalo otvaranje spomenutih tečajeva. Zato je teško prihvatiti navedenu tezu.

Požunskim mirom iz prosinca 1805. godine Austrija je izgubila Dalmaciju, tako da je 19. veljače 1806. godine francuska vojska ušla u Zadar. S francuskom upravom započinje kvalitetniji tretman školstva u cjelokupnoj Dalmaciji. Novopostavljeni civilni upravitelj, generalni providur Dalmacije Vincenzo Dandolo sa sjedištem u Zadru, potiče cjelokupni razvoj Dalmacije, pri čemu osobitu pažnju posvećuje školstvu. Već iste godine u

Zadru se otvara osnovna škola i Licej, a 1807. godine objavljen je "Opći plan za javnu nastavu u Dalmaciji" (*Il piano generale della pubblica istruzione in Dalmazia*) (Urlić, 1919, 85), po uzoru na javnu nastavu u Italiji. Prema ovom planu u Zadru se otvaraju javna muška škola i osnovna škola za djevojčice, te 18 drugih javnih muških škola (Zaninović, 1979, 14).

Naredbom generalnog guvernera "Ilirskih pokrajina" maršala Marmonta iz 1810. godine otvaraju se pučke ili osnovne škole, gimnazije ili liceji i centralne škole. Tako se u Dalmaciji otvara 25 nižih gimnazija, 9 viših gimnazija ili liceja i 2 centralne škole. U Zadru su bile otvorene niža gimnazija, licej i centralna škola, te dvije obrtničke škole (Isto, 15).

Temeljni nedostatak školstva u Dalmaciji za vrijeme francuske uprave bio je daljnje ustrajavanje na talijanskom kao nastavnom jeziku u školama. Tako je i u Zadru, s izuzetkom Zmajevićeva sjemeništa (kao i do tada), u svim ostalim školama talijanski jezik ostao jezik nastave. Pored toga sve više dolazi do izražaja i druga prepreka razvoju školstva. Naime, unatoč sve češćem osnivanju novih škola, još uvijek nema posebnog obrazovanja učitelja za rad u njima, tako da mnoge seoske škole tada već propadaju zbog nedostatka učitelja. "Učitelji su po selima mogli biti gotovo jedini župnici, koji osim što nijesu imali nekakove dobre volje, nijesu većinom imali ni spremne (...). Kako dakle da neuk neuka poučava" (Urlić, 1919, 143) ?

S propašću Napoleonove vojske i raspadom "Kraljevine Ilirije", nakon što je austrijska vojska ponovno ušla u Zadar i Dalmaciju 1813. godine, 1814. godine prema zaključku Bečkog kongresa Dalmacija je ponovno dodijeljena Austriji.

Odmah iste godine traženi su izvještaji o stanju školstva u Dalmaciji, "s preporukom da se nastava u Dalmaciji oživi i unapredi" (Ströll, 1900, 14). Za privremenog školskog nadzornika postavljen je tada Ivan Kreljanović - Albinoni, sa sjedištem u Zadru, a od 1818. godine glavni školski nadornik postaje Juraj Plančić.

U ožujku 1819. godine dalmatinska Vlada podnosi na odobrenje Bečkom dvorskom povjereništvu za nauke "Pravilnik za osnovne škole za cijelu provinciju Dalmaciju" (*Regolamento per le Scuole Elementari della Provincia di tutta la Dalmazia*) (Ströll, 1900, 16). Pravilnik je predvidio tri vrste početnih škola: niže početne škole, više početne škole s tri ili četiri razreda i tehničke početne škole.

Ovaj Pravilnik postaje osnovom za organiziranje i djelovanje osnovnih škola u Dalmaciji sve do novog školskog zakona donesenog 1869. godine (Zaninović, 1979, 20). Kako se Dalmacija dijelila u četiri okruga s glavnim centrima - Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor, osnivanje viših početnih škola

(zvanih još i "normalne", tj. "uzorne" škole) planirano je u spomenutim središtima. Pravilnik propisuje organizaciju škola, financiranje, nastavni program, ali i obvezu obrazovanja učitelja.

Po svršetku normalne škole učitelji su trebali pohađati tečaj u trajanju od tri do šest mjeseci. Obrazovanje učitelja Pravilnik propisuje na sljedeći način: "Za uzgoj učitelja za više početne škole bit će u normalnoj školi semestarski tečaj metodike, a za one, koji su praksom dokazali da su valjani učitelji ili pomoćnici nižih početnih škola, dosta će biti da uče 3 mjeseca. Za učitelje i pomoćnike nižih početnih škola, držat će se tromjesečni tečaj u onim višim početnim školama, što budu za to odregjene od Vlade.

Ne može nitko biti imenovan učiteljem nižih početnih škola ako nije izučio tromjesečni tečaj metodike, pa ako iza ispita ne bude proglašen sposobnim za pomoćnika. - U tom svojstvu služit će godinu dana, a iza navršene 20. godine života, moći će biti imenovan učiteljem, ako drugim ispitom, što ga ima položiti pred glavnim ili kojim okružnim nadzornikom, dokaže da je sposoban vršiti učiteljske dužnosti. Kandidatice za učiteljstvo imaju se takogjer podvrći ispitu i zadobiti svjedodžbu učiteljske sposobnosti.

Privatni učitelji imaju pohađati semestarski tečaj metodike" (prema: Ströhl, 1900, 19).

Tečajevi za obrazovanje učitelja

Dvorsko povjereništvo za nauke u Beču 22. veljače 1821. godine određuje, među ostalim, da se u Zadru ima otvoriti normalna ili uzorna glavna škola u četverogodišnjem trajanju. Pri toj školi ustanovljuje se i prvi učiteljski tečaj u šestomjesečnom trajanju (*Scuola de Preparandi*) (Isto, 22). U ostalim glavnim školama, otvorenim u oblasnim centrima Dalmacije - Dubrovniku, Splitu i Kotoru, tečaj je trajao tri mjeseca. I učitelji privatnih škola morali su završiti tečaj metodike. Kako bi se omogućilo pohađanje ovih tečajeva i manje imućnima, predviđena su sredstva za stipendije u narednih pet godina. Za sam početak rada određeno je osam stipendija za polaznike zadarskog tečaja.

Tako je 1. travnja 1821. godine u glavnoj normalnoj školi u Zadru otvoren prvi "katehitično-pedagogički" tečaj u šestomjesečnom trajanju, te se u ovoj godini obilježava 175. obljetnica od njegove uspostave, što je prvi oblik javnog obrazovanja učitelja u Zadru i cjelokupnoj Dalmaciji.

Posebnom odlukom od 19. srpnja 1823. godine ustanovljuju se poblizji uvjeti za prijem polaznika na tečaj metodike. Za upis u zadarski šestomjesečni tečaj trebalo je navršiti 18 godina života i završiti nauk obaju tečajeva, što sačinjava četvrti razred viših početnih škola, ili prva četiri razreda dobrim

uspjehom. Za tromjesečne splitske, dubrovačke i kotorske tečajeve trebalo je navršiti najmanje 16 godina života i završiti treći razred više početne škole dobrim uspjehom.

Polaznici šestomjesečnog tečaja po završetku nastave u početnoj školi učili su tri sata tjedno opću i posebnu metodiku (a učitelj vjere dva sata katehetiku), te predmete nižih i viših početnih škola, kako teorijski, tako i praktično.

Ispiti "usposobljenja" održavali su se dva puta godišnje, a na ispit su pristupali samo oni polaznici kojima bi kao zaslužnim i sposobnim odobrenje dao kotarski nadzornik u čijem su kotaru učiteljevali. Po završetku tečaja stjecalo se osposobljenje za učitelja više početne škole (Isto, 26). Usmene i pismene ispite obavljali su upravitelj i učitelj vjere. Nakon dovršenog tečaja polaznici su polagali ispit iz katehetike, opće i posebne metodike, talijanskog i latinskog pisma, pravopisa, izgovora, talijanske gramatike, računanja i stilistike. Osim toga, ocjenjivani su "u načinu poučavanja" iz: talijanskog alfabeta, sricanja, čitanja krasopisa, pravopisa, diktiranja, talijanske gramatike, računanja i vjeronauka. Posebna je ocjena davana iz marljivosti i moralnog odgoja, te konačno "reda u napretku" (Perković, 1910, 6). Pripravnici su posjećivali nastavu normalne škole u Zadru, kako bi tečajci što bolje upoznali vještinu poučavanja.

Tek svršeni tečajci nakon učiteljskog tečaja i položenog ispita metodike služili su "kao učiteljski pomoćnici godinu dana pod nadzorom i uputstvom starijeg učitelja" (Urlič, ?, 2).

Učitelji su mogli nositi službenu uniformu, a bili su oslobođeni vojnih obveza.

Kako je od 1804. godine, pored nastave u crkvenim školama, te vjeronauka u javnim školama, nadzor nad pučkom nastavom u cijelosti bio povjeren Crkvi, austrijska Vlada je naložila kleru da se mora ubuduće pedagoški obrazovati, kako bi uspješnije mogli nadzirati nastavu. Zato je drugi tečaj, sličan tečaju uz Glavnu zadrsku školu, bio osnovan i u nadbiskupskom Zmajevićevu sjemeništu "za one mlađe svećenike, koji su se kasnije sasvim posvetili nastavi ili su kao dušobrižnici djecu u vjerskim istinama upućivali" (Isto, 2-3).

Značajan je doprinos Dvorskog povjereništva za nauke iz Beča odluka donesena 17. prosinca 1825. godine, kojom se regulira obveza svih učitelja, koji iz bilo kojeg razloga ne mogu pohađati tečaj za učiteljske pripravnike, da polože privatan ispit iz metodike pred kotarskim nadzornikom. Kako su se u školama u to vrijeme poučavala odvojeno ženska od muške djece, znatno veći broj škola bio je za mušku djecu. No, budući da je ipak s vremenom rastao broj škola za žensku djecu, u kojima su poučavale učiteljice, javlja se potreba i za

njihovim obrazovanjem. "Učiteljske pripravnice nisu početka bile dužne da polaze tečaj metodike, već je bilo dovoljno da ih u njoj uputi koji valjani učitelj ili koja prokušana učiteljica. (...) One su morale također pohađati ispit iz ručnih radnja pred jednom učiteljicom, koja je bila upraviteljica koje javne ženske škole. Posve je malo učiteljica u prvoj polovini XIX. v. položilo ispit iz metodike" (Urlić, ?, 3).

Od početka rada Tečaja u Zadru do školske 1832/33. godine, dakle u prvih 11 godina njegova rada, Tečaj metodike pri Glavnoj školi u Zadru završilo je 19 kandidata, kasnije raspoređenih na rad u zadarskom području, a u zadarskom Nadbiskupskom sjemeništu do školske 1834/35. godine ispit iz metodike je položilo 13 svećenika (Perković, 1910, 6).

Kako je proces zapošljavanja završenih učitelja usporen nakon 1833. godine, tako da se svi učitelji nisu mogli odmah namjestiti u školama, od toga se vremena dokidaju redovito doznačivane stipendije za obrazovanje učitelja. Budući da od 1844. godine opet počinje manjkati učitelja, Dvorsko povjereništvo za nauke iz Beča ponovno doznačuje nove stipendije za njihovo obrazovanje (Ströll, 1900, 50-51), pa Tečaj pri Glavnoj školi u Zadru iznova napućuju polaznici.

U zadarskom Tečaju za učitelje, kao i u ostalim kasnije otvorenim učiteljskim tečajevima i školama u Dalmaciji u upotrebi je i dalje talijanski kao nastavni jezik. Međutim, pod utjecajem Ilirskog preporoda jača nacionalno gibanje, u kojem se kao temeljni cilj sve otvorenije ističe ujedinjenje Dalmacije s prekovelebitskom Hrvatskom i uvođenje hrvatskog jezika u javni, nastavni i službeni život (Perić, 1965, 159-160).

Pod pritiskom novih političkih promjena, s vremenom se u Monarhiji počinje mijenjati pristup školstvu. "Ako je kadikad i na drugim nekim državama razvoj školstva zavisio o političkim prilikama, to je po gotovo u Austriji. Vlada se je austrijska jedino tada prihvaćala školskih reforma, kad bi je na to ponukale političke prilike" (Urlić, ?, 6). Mada do korjenite reforme školstva nije došlo sve do 1869. godine, ipak se od 1848. godine počinju uklanjati neke zapreke u školstvu. Tako je te godine u Beču osnovano Ministarstvo javne nastave, koje izrađuje "Nacrt osnove za javno školstvo u Austriji" s tri najvažnije točke: 1) pučka škola najznačajnija je u sustavu javne nastave, 2) pučki učitelji moraju biti dobro obrazovani i adekvatno nagrađeni i 3) u pučkoj školi mora se poučavati na materinskom jeziku (prema: Dizdar, 1919, 6).

Na temelju Nacrta, odlukom od 17. rujna 1848. godine, Ministarstvo javne nastave određuje da se svi tečajevi javne nastave trebaju usavršiti. Novi tečaj imao je trajati godinu dana, a u njega su se mogli upisati polaznici koji

su završili oba tečaja četvrtog razreda neke više početne škole ili nižu gimnaziju. U tečaju se trebalo poučavati po 4 sata dnevno, ne računajući u to gimnastiku i glazbu (Ströll, 1900, 52).

Ministarstvo javne nastave preporuča da se takvi tečajevi organiziraju pri svakoj četverorazrednoj početnoj školi, te da se u njima pripremaju učitelji za tadašnju pučku školu. Dopušteno je osnivanje spomenutih tečajeva i neovisno od pučkih škola a "da se barem u glavnom gradu zavede taki usavršeni tečaj" (Isto, 52). Kako bi uspjeh bio što bolji, poučavanje pojedinih predmeta u tečaju dopušteno je i dobrim učiteljima gimnazije.

Po ovim pravilima započelo je 1849. godine poučavanje 8 polaznika u Učiteljskom tečaju u Zadru, nazvanom *Corso migliorato dé Preparandi*, po dva sata prijedodne i poslijepodne iz sljedećih predmeta: vjeronauk, opća pedagogija i metodika, gramatika, stilistika, računanje napamet, računanje uz korištenje pisma, zorna pouka, zemljopis, opća i nacionalna povijest, fizika, "nauk o tijelu i duši i pučka higijena", geometrija, crtanje, pisanje, tehnologija, ratarska ekonomija, "glavno iz narodne logike", vježbe u čitanju, sveukupno 25 sati tjedno. Glazba i gimnastika nije se poučavala zbog nedostatka stručnih učitelja (Isto, 53).

Kako je ovaj program bio vrlo opsežan za jednu godinu, novom odlukom od 13. srpnja 1849. godine, nakon godinu dana rada Tečaja, Ministarstvo odlučuje da se Tečaj produži na dvije godine, pri čemu se druga godina, uz prenošenje ponekih predmeta iz prve godine, ima upotrijebiti za praktično uvježbavanje nastavnih predmeta koji su se poučavali u pučkoj školi. Tečaj je trebalo povezati s pučkom školom u kojoj će budući učitelji hospitirati (Perković, 1910, 7-8).

Kako se naredne 1849/50. godine niti jedan učiteljski kandidat iz Pokrajine nije prijavio za pohađanje novog dvogodišnjeg tečaja zato "što se kandidatima postaviše veći zahtjevi, a nagrada ostade ista seoskim učiteljima" (Isto, 8), Ministarstvo je pristalo da ostane i dalje raniji jednogodišnji tečaj "u kojem se ima stegnuti učenje, a imaju se olakšati uvjeti primanja" (Ströll, 1900, 55).

No, već školske 1852/53. godine, uz nove stipendije za polaznike, u Zadru se uvodi dvogodišnji tečaj *Corso biennale dé Preparandi Maestri*, te istovremeno nestaju niži tečajevi u Pokrajini zbog nestašice kandidata.

Prva školska godina dijelila se na *Stadio di preparazione* ili pripravno doba, *Stadio di specialità* ili specijalno doba i *Stadio di prova* ili pokušajno doba. U pripravno doba učila se katehetika, logika, higijena, vježbe u čitanju, hrvatski jezik, prirodopis, zemljopis i povijest, geometrija, crtanje, aritmetika, kaligrafija i ratarska ekonomija s tjednim opterećenjem od 28 sati. U specijalno

doba uz spomenute predmete učila se pedagogija i metodika, gramatika i talijanska stilistika s istim ukupnim tjednim opterećenjem kao i u pripravno doba, a u pokušajno doba održavane su demonstracije i vježbe po dva sata dnevno.

U drugoj godini se učila dogmatika i moralka umjesto katehetike, pučka logika umjesto obične, a umjesto vježbi u čitanju *Esercizi di lettura applicati al saper civile*. Posebno su se učili predmeti "specijalnog doba", te uz njih fizika, mehanika i arhitektura, s ukupnim tjednim opterećenjem od 26 sati. Posljednja tri mjeseca rađene su praktične vježbe po 2 sata dnevno. Poučavanje se izvodilo dijelom u tečaju metodike, a dijelom u realci (Isto, 56-57; i Perković, 1910, 8).

Od školske 1869/70. godine dvogodišnji učiteljski tečaj i dalje je djelovao pri Glavnoj normalnoj školi u Zadru, ali pod novim nazivom: *I.r. Istituto pedagogico*, i uz novi nastavni program, znatno izmijenjen i prilagođen novom Temeljnem školskom zakonu iz 1869. godine. Od 1870. godine tečaj mijenja naziv u *I.r. Scuola magistrale*, što mu je ujedno bio i zadnji naziv, jer je s koncem školske 1870/71. godine ukinut zbog djelovanja preparandije u Arbanasima.

Unatoč velikim zalaganjima, za čitavog svoga rada dvogodišnji Tečaj je životario, tako da su prve (1852/53.) godine upisana samo 4 polaznika iz cjelokupne Pokrajine, druge godine 2, a posljednje (1870/71.) godine njih 13 (Perković, 1910, 8; Dizdar, 1919, 7; i Ströll, 1900, 58-59). Sa zatvaranjem ovoga Tečaja ujedno završava razdoblje obrazovanja učitelja putem učiteljskih tečajeva u Zadru i cjelokupnoj Dalmaciji.

Treba naglasiti da se u svim učiteljskim tečajevima koristio talijanski kao nastavni jezik, no sve su glasnjia nastojanja nacionalno osviještenog dijela pučanstva, osobito od 1848. godine, da se uvede hrvatski kao nastavni jezik u svim školama. Zbog novih političkih gibanja, Ministarstvo javne nastave u Beču izdalo je 1858. godine naredbu "po kojoj su se imale lučiti hrvatske (pučke, op. a.) škole od talijanskih u Dalmaciji. U svakoj školi ima poučavanje počinjati u materinskom jeziku učenika, to jest hrvatskoj djeci u hrvatskom jeziku, a talijanskoj u talijanskom" (Urlič, ?, 7). No, do kakvih se poteškoća dolazilo u provedbi ove odluke zbog talijanskog nastavnog jezika u učiteljskim tečajevima navodi dalje Šime Urlič: "Da je većina učitelja razumjela hrvatski, a možda i govorila, to je živa istina, ali ti ljudi svršivši pučke škole i tečaj metodike samo na talijanskom jeziku i ne učeći u njima ni slovo hrvatski, na mukama su bili, kad su imali što hrvatski da napišu, a kamo još da druge uče" (Isto, 8). Postalo je jasno da promjene u školstvu moraju započeti od promjena u obrazovanju učitelja.

Muška preparandija u Arbanasima

Razvoj Narodnog preporoda u Dalmaciji, osnivanje Dalmatinskog i njegovog Zemaljskog sabora 1861. godine, te preporoditeljska politička borba stvorile su pretpostavke da se s padom Bachova apsolutizma i uspostavom parlamentarnog života krene u odlučnu borbu za kvalitetniji status Dalmacije u okviru Monarhije. Kao suprotnost protalijanskoj orijentaciji autonomaša toga doba, aneksionisti, organizirani kasnije u Narodnu stranku, zalažu se za pripojenje Dalmacije matici Hrvatskoj, pri čemu teže da hrvatski jezik postane javni, nastavni i službeni jezik (Foretić, 1856, 9). Svjesni teške pozicije naroda toga doba, koji je bio "siromašan, zapušten, nesvjestan svojih narodnih prava, zavarana, dapače otrovan tuđinskim presudama od talijanske i dušmanske gospode..." (Kuničić, 1930, 365), kao osnovni način promjene toga teškog stanja nametnula se borba za novim narodnim učiteljem koji će imati ne samo poučavateljsku zadaću u školi, već upravo prosvjetiteljsku misiju u hrvatskom puku. Pokazalo se da je dobar učitelj temeljni uvjet napretka škole, a kvalitetnija škola preduvjet napretka okruženja u kojem djeluje: "Kroz malo godina očita je bila razlika u duševnom i ekonomskom stanju između sela sa školom i sela bez škole" (Isto, 365).

Pod utjecajem novih političkih gibanja i borbom za nacionalno osvješćivanje Dalmacije, kao prva materijalna pobjeda Narodne stranke može se smatrati odluka Ministarstva javne nastave u Beču od 10. kolovoza 1864. godine, kojom se ovlašćuje dalmatinska Vlada za osnivanje posebnog tečaja u kojem će se odgajati učiteljski pripravnici za seoske škole na isključivo "slavjanskom jeziku" (Foretić, 1956, 12).

Odmah po donošenju ove odluke započelo se s opsežnim pripremama za njenu provedbu. Uz ubrzo pokrenutu financijsku pripremu Ministarstva javne nastave i Dalmatinskog sabora, povela se i rasprava o tome gdje smjestiti školu. Konačno je odlučeno da se škola smjesti u selo nadomak glavnom gradu, kako bi se olakšao kontakt s vlastima s jedne strane, te se zadovoljili materijalni i moralni uvjeti rada s druge strane (Isto, 13). Naime, budući da su plaće učitelja toga doba i dalje bile male, pa je bilo nerealno očekivati da će se gradska djeca pod tim uvjetima odlučiti za učiteljski poziv na selu (a Preparandija je prije svega trebala pripremati učitelje za seoske škole s hrvatskim nastavnim jezikom), škola je bila namijenjena seoskoj djeci koja ispunjavaju uvjete za prijem, s planom da se po završetku školovanja zaposle na selu kao učitelji. Mislilo se da bi seoska djeca, ukoliko bi škola bila u gradu, mogla podleći lagodnom životu grada, te s vremenom odustati od kasnijeg povratka u selo. Zato se na kraju odlučilo da se škola otvori u Arbanasima, ondašnjem selu pokraj Zadra, a danas sastavnom dijelu Grada.

Cjelokupna organizacija školskog ustrojstva, uključujući adaptaciju Lazareta sv. Marka u kojem će škola djelovati, s ostalim predradnjama trajala je nešto više od godinu dana, tako da je otvaranje škole uslijedilo početkom 1866. godine. Škola se u početku zvala *Convitto illirico pedagogico del Borgo-Erizzo di Zara* čime se već i u naslovu ističe da se Zavod sastoji od škole i konvikta - doma za smještaj, brigu i odgoj polaznika. Polaznici su polagali prijemni ispit, nakon čega su primani u pripravni razred, koji je bio prva godina dvogodišnjeg školovanja učitelja. Uvjeti za primanje u pripravni razred bili su vladanje "ilirskim", odnosno hrvatskim jezikom, navršenih 13 godina života i tri razreda početne realke ili makar jedan gimnazijski razred. Za polaznike koji su odmah htjeli upisati drugu godinu, odnosno pedagoški razred, tražilo se navršenih 18 godina života i s najmanje dobrim uspjehom završena tri razreda realke ili gimnazije. Po završetku školovanja pitomac je morao služiti u pučkim učionicama najmanje 10 godina, kako bi nadoknadio troškove besplatnog školovanja (Perković, 1910, 9).

Kako je u proljeće 1866. godine izbio rat između Austrije i Italije u savezništvu s Pruskom, 17. lipnja 1866. godine uredbom Namjesništva 8 pitomaca Zavoda, upisanih po prvi puta u prvu godinu njegova rada, vraćeni su svojim kućama (Foretić, 1956, 13). Po svršetku rata dolazi do ponovnog okupljanja učenika i učitelja, postupnog opremanja Škole i imenovanja narodnjaka Stjepana Buzolića njenim privremenim upraviteljem. Krajem studenoga 1866. godine po prvi puta je započela nastava u Ilirskom pedagoškom konviktu u Arbanasima, prvoj učiteljskoj školi s hrvatskim nastavnim jezikom u Zadru i cjelokupnoj Dalmaciji. Tako se upravo ove godine obilježava 130. obljetnica od osnutka ove vrlo značajne učiteljske škole.

Prema svjedodžbi prvog pitomca iz 1867. godine, u Školi su se učili sljedeći predmeti: vjeronauk, gojitba (odgajanje), poučavanje, hrvatski jezik (pravopis, gramatika, usmeno i pismeno izražavanje), talijanski jezik, računstvo, krasopis, uporaba čitanke (obuka u čitanju, gramatici i sastavu sloga), zemljopis i povijest, poljsko gospodarstvo, geometrično likoslovlje i pjevanje. Davane su ocjene za teoretsko i praktično znanje (Perković, 1910, 10).

Donošenjem novog školskog zakona Habsburške Monarhije 1869/70. godine dolazi do velikih promjena u školstvu, koje će zahvatiti i Ilirski pedagoški konvikt u Arbanasima. Naime, po tom zakonu škola se odvaja od Crkve i njena utjecaja, a brigu i nadzor nad školama preuzimaju mjesna, kotarska i pokrajinska školska vijeća. Prema tom zakonu izdržavanje učiteljskih škola od pokrajinskih školskih fondova preuzima Država, a istovremeno se nalaže i preuređenje učiteljskih škola u skladu s uvjetima kojima tada niti jedna ne udovoljava.

Kako je pokrajinskim vlastima dozvoljena preinaka pojedinih članaka zakona u skladu sa specifičnim prilikama na njihovu području, tako se u Saboru dalmatinskom povela rasprava u vezi sa zakonom i prilagodbom Škole njegovim paragrafima. Istovremeno je Ministarstvo bogoštovlja i nastave u Beču zatražilo od Sabora ispitivanje mogućnosti spajanja Učiteljske škole u Arbanasima s također dvogodišnjom Talijanskom učiteljskom školom koja je djelovala u Zadru. Pokrenuta su i druga značajna pitanja ustroja Učiteljske škole. U konačnim konzultacijama između Ministarstva bogoštovlja i nastave u Beču i Namjesništva u Zadru, te Zemaljskog odbora i Pokrajinskog školskog vijeća, donesen je niz odluka, među kojima su najznačajnije sljedeće tri: 1) od školske 1870/71. godine u Pokrajini se ustrojava samo jedna Muška učiteljska škola sa sjedištem u Arbanasima, 2) poučavanje u Školi je utrakvističko, tj. na oba jezika (talijanskom i hrvatskom) i 3) uz Školu ostaje Konvikt.

Ove odluke nisu donesene bez žučnih rasprava, a u konačnoj prevagi za ovakav oblik združivanja škola, pri čemu se ipak sačuvao identitet Ilirskog pedagoškog konvikta u Arbanasima, svakako je značajnu ulogu odigrala sada već uzorna organizacija ove Škole i rezultati koje je ostavila iza sebe. Tako je upravo u vrijeme donošenja odluke pokrajinski školski nadzornik Pavišić u jednom svom izvještaju, uspoređujući spomenute dvije učiteljske škole, među ostalim naveo: "U augustu 1869. godine prisustvovao sam završnim ispitima preparandije u gradu i Arbanasima i moram priznati, da sam ostao osupnut žalosnim stanjem u kome je predašnji direktor (sadašnji je bio Jelčić) ostavio preparandiju u gradu, i zadovoljan dobrim uspjehom u nauci i odgoju koji su pokazali pitomci u Arbanasima." Pavišić ovome dodaje da, iako je novi direktor Talijanske učiteljske škole don Ivan Jelčić učinio mnogo na poboljšanju stanja u toj školi, ipak je u zapažanjima o radu učenika u objema preparandijama učinjenim tijekom 1869/70. godine, mogao zaključiti "da uspjeh učenika Zavoda u Arbanasima, kako u pogledu učenja, tako u pogledu discipline, mnogo nadmašuje uspjeh učenika u gradu, jer prvi žive pod stalnom i mudrom paskom, ne gube noći u ispraznim i štetnim zabavama te imaju više volje za rad, i živeći u zajednici međusobno se pomažu" (prema: Foretić, 1956, 36). U citiranom izvještaju Pavišić se zalaže, na temelju analize stvarnog stanja u školama, za spajanje škola na način koji je u konačnom i usvojen (Škola u Arbanasima, Konvikt i utrakvizam).

Godine 1872. Stjepan Buzolić imenovan je stalnim upraviteljem Muške učiteljske škole u Arbanasima. Iste godine škola se popunjava novim učiteljima, tako da se s vremenom sve više poboljšavaju njeni kadrovski, materijalni, prostorni i drugi uvjeti rada.

Na osnovi spomenutog Temeljnog državnog zakona o školstvu od 14. svibnja 1869. godine učiteljski zavodi od dva razreda, kakav je bio i zavod u

Arbanasima, trebali su se preurediti u četverogodišnje. Međutim, zbog težih uvjeta rada u dalmatinskim školama u odnosu na razvijenije pokrajine Monarhije, dopušteno je da se dalmatinski zavodi prošire na trogodišnje trajanje. Tako je u Školu 1872. godine uveden treći razred, pri čemu ona mijenja ime u C.k. muško učiteljište. Taj naziv Škola nosi do kraja 19. stoljeća, a zatim se naziva Muška preparandija u Arbanasima.

Sljedeće 1873. godine ponovno se uvodi priprema razred, da bi se opet ukinuo početkom 1874. godine, kada se umjesto njega uvodi praktični godišnji tečaj. Školske 1876/77. godine ponovno se otvara priprema razred, a 1879/80. godine ukida se utrakvizam, te hrvatski jezik opet postaje jedini nastavni jezik (Perković, 1910, 10). Od te godine uvode se talijanski i njemački kao obvezni nastavni predmeti do 1884. godine, nakon čega postaju neobvezni.

Prvi upravitelj škole Stjepan Buzolić umirovljen je 1887. godine, a na njegovo mjesto dolazi profesor kotorske gimnazije Petar Joković, a nakon njega na mjestu upravitelja izmjenjuju se Luko Zore, Antun Ströll, Vicko Danilo, Spasoje Albanezi, Stjepan Zakarija, Mato Zglav, te Augustin Grgić, posljednji upravitelj Muške preparandije u Arbanasima.

Godine 1904. donosi se odluka o otvaranju četvrtog razreda Škole s pripremnim razredom, čime Muška preparandija u Arbanasima biva izjednačena po trajanju s drugim učiteljskim školama u Monarhiji, a četvrti je razred po prvi puta formiran 1907. godine.

Budući da se na kraju Prvoga svjetskog rata s propašću Austro-Ugarske Monarhije Dalmacija sjedinjuje s maticom Hrvatskom, a Zadar Rapalskim ugovorom od 12. studenoga 1920. godine pripada Italiji, 1921. godine Muška preparandija u Arbanasima prekida s radom i prelazi najprije u Dubrovnik (1921-1922), a potom u Šibenik (1922-1941).

Tijekom svog neprekinutog 55-godišnjeg rada (1866-1921), Muška preparandija u Arbanasima odigrala je vrlo značajnu prosvjetno-pedagošku i nacionalnu ulogu među pukom. Oko 880 svršenih učitelja Škole (prema: Foretić, 1956, 71), među kojima su mnogi postali poznati znanstvenici, pedagozi, književnici i drugi javni djelatnici, ostali su zapaženi u javnom, kulturnom i političkom životu cjelokupne Dalmacije. Kao narodni prosvjetitelji, zadojeni domoljubnim duhom kojim je odisala cjelokupna Škola, svi učitelji obrazovani u Muškom preparandiju u Arbanasima prenosili su nacionalne težnje diljem siromašne, zapostavljene i odnarođivane Dalmacije. Zato Petar Kuničić s pravom ističe: "Povjesničar koji bude slikao narodni preporod i pučko prosvjeđivanje u Dalmaciji treba da dade odlično mjesto pučkim učiteljima. Na preporod i na titansku borbu proti tuđinskim pretsudam i namećanju ne dade se pomisliti, ako se ne uoči djelovanje pučkih uzgojitelja" (Kuničić, 1930, 361).

Učiteljska škola (i Gimnazija) nakon Drugoga svjetskog rata

Odmah po oslobođanju pojedinih krajeva Dalmacije od okupatora iz Drugoga svjetskog rata, nova vlast otvara mnoge škole, osniva tečajeve za opismenjavanje odraslih, te drugim oblicima pedagoškog rada podiže obrazovnu razinu puka u duhu novog političkog uređenja na materinskom jeziku. Za taj posao nedostajalo je učitelja, pa se već pri kraju rata na oslobođenim područjima osnivaju tečajevi za pomoćne učitelje. Tako se otvaraju tečajevi u Erveniku u Bukovici, Drmišu, Malom Ratu kod Omiša, Filipjakovu kod Biograda na moru.

Najpoznatiji tečaj ove vrste otpočeo je s radom 8. ožujka 1945. godine na otočiću Galevcu (Školjiću) ispred Preka, mjesta na otoku Ugljanu nedaleko od Zadra. Tečaj je održavan u prostorima bivšeg sjemeništa, gdje je ranije radila privatna franjevačka niža gimnazija. Upravitelj Tečaja bio je profesor Ivo Carić. Oko 250 polaznika, razdijeljenih u pet grupa, uz rad u Tečaju, hospitaliralo je u Vježbaonici u obližnjim osnovnim školama u Preku i Kalima, razvijajući osim toga bogat sportski i kulturni život, predstavljajući se različitim priredbama širem auditoriju. Tečaj je završio s radom u kolovozu 1945. godine (Stipić, 1956, 116-118).

Kako su Zadar i njegova regija jako oskudijevali u broju učitelja, mnogo više nego drugi dijelovi zemlje zbog talijanske uprave nad ovim područjem od 1921. godine (Vukadinović, 1956, 81), nova vlast je odmah po oslobođanju Grada prišla ponovnom organiziranju učiteljske škole. Tako je Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske, pri kraju rada Učiteljskog tečaja na otočiću Galevcu, donijelo 3. srpnja 1945. godine odluku o otvaranju Učiteljske škole u Zadru (Isto, 81). Briga oko njenog pripremanja za rad povjerena je Josipu Vladoviću-Relji, nekadašnjem učeniku Muške preparandije u Arbanasima, a nakon završetka rada Tečaja na Galevcu i njegovu upravitelju, profesoru Ivi Cariću.

Rad na pripremi Škole vrlo je brzo tekao, tako da je već za nepunih pet mjeseci, 28. studenoga 1945. godine, održana prva sjednica Učiteljskog zbora, kojoj je predsjedavao novi direktor Škole Ivan Carić, u novim školskim prostorima - kući Vlahov "u vrlo lijepoj i dobro sačuvanoj zgradi uz obalu na Brodarici" (Isto, 81). U sklopu Škole djelovao je i učenički dom, upravitelj kojega je Josip Vladović-Relja. Učiteljska škola u Zadru svečano je otvorena dan kasnije, 29. studenoga 1945. godine, nastavljajući tradiciju Muškog preparandija u Arbanasima.

Budući da je obrazovna razina puka u to vrijeme bila niska, bilo je malo mladih ljudi sa završenom građanskom školom ili nižom gimnazijom, pa su se u to vrijeme u učiteljskim školama otvarali priprezni razredi. Tako je i u Učiteljskoj školi u Zadru nastava započinjala s priprevnim A razredom i

jednogodišnjim pedagoškim tečajem za sve one koji nisu završili spomenuti stupanj obrazovanja. Mladi polaznici bez završene škole upisivali su priprema A razred, po završetku kojega su polagali završni ispit i zatim se upisivali u prvi razred učiteljske škole. Stariji polaznici bez završene škole (17 i više godina) nakon pohađanja pripremnog razreda (u kojem su se učili općeobrazovni predmeti) sljedeće godine su upisivali jednogodišnji pedagoški tečaj, koji je na kraju godine završavao učiteljskim diplomskim ispitom, postajući tako pomoćni učitelji, kojih je školske 1945/46. godine bilo 184 u zadarskom okrugu (Perić, 1965, 177-179).

Prvi razred se nije mogao otvoriti te školske godine, jer u Zadru i okolici nije bilo dovoljno učenika sa završenom nižom srednjom školom (Vukadinović, 1956, 82). Redovno školovanje u Učiteljskoj školi trajalo je četiri godine do 1951. godine, kada je produženo na pet godina. Rad u Školi je započeo s ukupno 4 odjeljenja i 134 učenika, da bi vrlo brzo rastao, tako da je 1947/48. godine bilo 5 odjeljenja s 283 učenika s kojima se radilo i ujutro i poslijepodne, a 1948/49. bilo je 7 odjeljenja s 300 učenika. Kako je sve više manjkalo prostora za rad, te godine se dio nastave odvijao u susjednoj domskoj zgradi (Isto, 82). Prvi mladi učitelji završili su jednogodišnje pedagoške tečajeve 1947. i 1948. godine (ukupno njih 48), a prva generacija redovno školovanih učitelja kroz četverogodišnji program (53 učitelja) polagala je završni ispit 1950. godine (Perić, 1965, 182). U prvih deset godina rada Učiteljska škola je dala 376 učitelja (Vukadinović, 1956, 92).

Sve veći prostorni problemi i nedostatak Vježbaonice riješeni su tek 1952. godine, kada Učiteljska škola prelazi u novu zgradu - bivši Djevojački licej sv. Dimitrija, a ranija zgrada je pretvorena u Učenički dom Škole. Budući da je 1952/53. godine odlukom Savjeta za prosvjetu NR Hrvatske zatvorena kninska Učiteljska škola, njeni učenici nastavljaju školovanje u Zadru. U to vrijeme Škola se uz pomoć Države znatno bolje materijalno i kadrovski ekipira. No, već školske 1954/55. godine, zbog prenamjene postojeće zgrade, Učiteljska škola preseljava u novoobnovljenu zgradu, bivšu kasarnu u parku Vladimira Nazora, gdje se zajedno s njom smješta i Vježbaonica do 1961. godine (Vukadinović, 1956, 82-83).

Školske 1960/61. godine u Učiteljsku školu se posljednji puta upisuje prvi razred, i tada ona ukupno broji 327 učenika (Zaninović, 1986, 31). Nakon toga Škola se postepeno gasi, budući da se reformom osnovne osmogodišnja (umjesto dotadašnje sedmogodišnje) škole, temeljem Općeg zakona o školstvu iz 1958. godine, učiteljski kadar počinje pripremati na pedagoškim akademijama - dvogodišnjim višim školama, koje nasljeđuju učiteljske škole. Tako je u školskoj 1964/65. godini zadnji obrazovni razred završila posljednja generacija učenika Učiteljske škole.

Osim temeljnog obrazovnog rada, Učiteljsku školu karakterizira plodna izvannastavna i izvanškolska kulturna i sportska aktivnost. U školi su vrlo uspješno djelovale brojne sekcije: literarna, diletantska, folklorna, kazalište lutaka, tjelesna i dr., predstavljajući se svojim radom i širem auditoriju kroz npr. cjelovečernji program u Narodnom kazalištu, aktivnosti u sportskom društvu "Partizan", sudjelovanje u omladinskim radnim akcijama i dr. (Vukadinović, 1956, 86-88). Učiteljska škola je bila i pedagoški centar zadarske regije, organizirajući i brojne seminare i savjetovanje za usavršavanje učitelja zadarskog područja (Zaninović, 1986, 33).

Odlukom Narodnog odbora općine Zadar od 13. listopada 1961. godine, te konačnim rješenjem Republičkog Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu SR Hrvatske od 28. kolovoza 1962. godine osniva se **Gimnazija pedagoškog smjera**, nasljednica Učiteljske škole. Gimnazija djeluje u istom prostoru i s istim učiteljima kao i Učiteljska škola. Tako je u Gimnaziji pedagoškog smjera na kraju školske 1964/65. godine završni ispit polagala posljednja generacija učenika petogodišnjeg programa Učiteljske škole i prva generacija učenika četverogodišnjeg programa Gimnazije. Osnovni zadatak Gimnazije bio je osiguravanje prvog stupnja obrazovanja za učiteljski poziv, nakon čega se obrazovanje nastavljalo na pedagoškoj akademiji. Gimnaziju pedagoškog smjera ukupno je završilo oko 1100 učenika (Zaninović, 1979, 104-123).

Od školske 1974/75. godine Gimnazija pedagoškog smjera reorganizira se u **Gimnaziju "Juraj Baraković"**. Sredinom sedamdesetih godina dolazi do reforme sistema školstva u Hrvatskoj. Na temelju republičkog dokumenta Osnove plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje, započeo je proces ujednačavanja srednjih škola, pri čemu Gimnazije doživljavaju najveće promjene. Sve se škole dijele na pripremni stupanj (u kojem u dvogodišnjem trajanju rade po identičnom programu) i završni stupanj (u kojem u narednom dvogodišnjem - iznimno u nekim usmjerenjima jednogodišnjem trajanju - obrazuju za različita zanimanja). Od početka školske 1977/78. godine u Zadru su gimnazije "Vladimir Nazor" i "Juraj Baraković" integrirane u jednu ustanovu pod nazivom **Centar za odgoj i usmjereno obrazovanje "Juraj Baraković"**, a pridodaju im se i bivša kemijska, tekstilna i muzička škola.

Mada novi programi *de iure* dokidaju gimnazije, pokušavajući usmjeriti sve srednjoškolce k određenim konkretnim zanimanjima, u okviru COOU "Juraj Baraković" *de facto* postoje usmjerenja koja, iako programski i vremenskim trajanjem reducirana, ipak sveukupno predstavljaju malu, prikrivenu gimnaziju. Naime, nakon prvotnog organiziranja Centra u dvije radne jedinice: radnu jedinicu pripremne faze i radnu jedinicu završne faze, dolazi do njegova reorganiziranja u šest radnih jedinica, među kojima je prva Radna jedinica kulture i umjetnosti, koja sažima sva ona usmjerenja koja su po programu naj-

bliža nekadašnjim gimnazijama, kao što su: suradnik u odgojno-obrazovnom procesu - grupi, suradnik u kulturno-znanstvenoj djelatnosti - arhivist, odgajatelj, inokorespondent, organizator kulturnih djelatnosti i dr. Mnogi smjerovi iz ove radne jedinice postoje od osnutka Centra do završetka njegova rada. Iako su formalno i usmjerenja ove radne jedinice pripremala za određeno zanimanje, upisivali su ih najbolji učenici po uspjehu u osnovnoj školi, te su po njihovu završavanju mahom nastavljali studirati. Ovi programi realizirani su u istim materijalnim uvjetima i s istim onim učiteljima koji su do tada radili u gimnazijama.

Nakon jedanaest godina rada Centra po reformiranim programima, od školske 1988/89. godine, vraćaju se gimnazijski programi u COUO "Juraj Baraković", najprije u eksperimentalnoj formi.

Osamostaljenjem Republike Hrvatske i najnovijim promjenama u društvu eksperimentalne promjene u Centru zaživljavaju u praksi. Tako se u okviru reforme cjelokupnog ustroja srednjih škola konačnom odlukom Skupštine općine Zadar od 22. srpnja 1992. godine razdružuje COUO "Juraj Baraković" i osniva Gimnazija Jurja Barakovića s klasičnim gimnazijskim programom Opće i Prirodoslovno-matematičke gimnazije. Gimnazija Jurja Barakovića preuzima dio prostornih, materijalnih i kadrovskih uvjeta COUO "Juraj Baraković".

Pedagoška akademija

Općim zakonom o školstvu iz 1958. godine pripremanje učitelja osnovne škole prerasta iz srednjoškolskog u višeškolsko obrazovanje. Kao posljedica toga zatvaraju se učiteljske škole i otvaraju pedagoške akademije. Tako se u školskoj 1960/61. godini upisuje posljednja generacija učenika u Učiteljsku školu Zadar, da bi se školovanje za učiteljski poziv u školskoj 1961/62. godini nakon završene Gimnazije pedagoškog smjera nastavilo na Pedagoškoj akademiji u Zadru.² Akademija je započela s radom 20. studenoga 1961. godine kao zasebna ustanova u prostoru svoga osnivača - Filozofskog fakulteta u Zadru. Prve četiri godine rada Pedagoška akademija je vezana s Filozofskim fakultetom najvišim organima upravljanja, a od školske 1965/66. godine potpuno se osamostaljuje. No, za čitava njena rada profesori Filozofskog fakulteta sudjelovali su u dijelu nastave na Pedagoškoj akademiji.

² Podaci o Pedagoškoj akademiji u Zadru preuzeti su iz knjige: Zaninović, M. (1979): *O školstvu u Zadru i njegovu kraju*, Zadar, Narodni list, str. 111-132.

Pedagoška akademija obrazovala je učitelje osnovne škole, i to učitelje razredne nastave (I-IV. razred) i predmetne nastave (V-VIII. razred). Studenti Akademije hospitalirali su u osnovnim školama "Velimir Škorpik" i "Veljko Vlahović". Do kraja 1974. godine diplomiralo je 1140 učitelja, među ostalim i u akademijinim dislociranim odjeljenjima u Benkovcu, Dmišu i Kninu.

U prvoj školskoj godini (1961/62.) postojale su sljedeće studijske grupe: razredna nastava, hrvatski jezik i književnost i povijest ili zemljopis, povijest i zemljopis, matematika i fizika, ruski jezik i književnost, te engleski jezik i književnost.

U školskoj 1965/66. godini djelatnost je proširena, tako da se nastava održavala u 10 studijskih grupa: razredna nastava, hrvatski jezik i književnost i povijest, povijest i zemljopis, zemljopis i fizika, ruski jezik i književnost, engleski jezik i književnost, matematika i fizika, biologija i zemljopis, likovne umjetnosti i povijest. Racionalizacijom broja obrazovanih učitelja, postignutom unutar Udruženja pedagoških akademija SR Hrvatske, te odlukom Republičke zajednice za financiranje usmjerenog obrazovanja, od 1971/72. godine Pedagoška akademija u Zadru svedena je na 4 studijska predmeta i 3 grupe: razredna nastava, matematika i fizika, te likovne umjetnosti.

Naredne školske godine otvoren je i Turistički studij s humanističkom orijentacijom s dvije studijske grupe: turistička kultura (za zvanje turistički pedagog) i selektivni oblici turizma (za zvanje turistički animator).

Nakon prelaska višeškolskog obrazovanja učitelja predmetne nastave osnovne škole na obvezno visokoškolsko obrazovanje, prestaju s radom pedagoške akademije. Tako se 1979. godine Pedagoška akademija u Zadru integrirala s Filozofskim fakultetom u Zadru postajući njegov sastavni dio.

Filozofski fakultet

Oslanjajući se na bogatu kulturnu baštinu (Povijesni arhiv, Znanstvena knjižnica, Arheološki muzej, Akademijin institut, arheološki bogato okruženje i dr.), mnogi pojedinci i udruženja u Hrvatskoj gorljivo se zalažu za otvaranje Filozofskog fakulteta u Zadru. Između 1951. i 1954. godine za tu namjenu se adaptira zgrada bivšeg Djevojačkog lica sv. Dimitrija.

Kao rezultat višegodišnjeg rada u tom pravcu, Sabor NR Hrvatske 12. srpnja 1955. godine donosi Zakon o osnivanju Filozofskog fakulteta u Zadru. U oživotvorenju ovoga zakona posebno se angažirao Savjet Zagrebačkog sveučilišta, pošto je zamisao bila da Fakultet djeluje u sastavu toga Sveučilišta kao teritorijalno izdvojen, tzv. detaširani fakultet (Ivanišin, 1976, 7). Fakultet je svečano otvoren 16. listopada 1956. godine. Tako se upravo ove godine

obilježava njegova 40. obljetnica. On je ujedno i prva visokoškolska ustanova otvorena u Dalmaciji od Drugoga svjetskog rata.

Filozofski fakultet u Zadru započeo je s radom kroz sljedećih 5 studijskih grupa: hrvatski jezik i književnost, opća i nacionalna povijest, ruski, engleski, njemački, talijanski, te francuski jezik i književnost (Zaninović, 1979, 108).

U nepuna dva desetljeća na Fakultetu je diplomiralo više od 900 studenata, a u narednom desetljeću još dodatnih 1500, što u trideset godina njegova rada čini točno 2508 završenih studenata, mahom zaposlenih u osnovnim i srednjim školama, te drugim kulturnim i javnim institucijama Grada, Regije i Republike (Zaninović, 1988, 112-115). Naime, iz početnog užeg lokalnog značaja, Fakultetu ubrzo počinju gravitirati studenti iz cijele Dalmacije, pa i drugih dijelova Hrvatske i dijaspore (osobito djelova Bosne i Hercegovine).

Fakultet se s vremenom afirmirao kao značajna kulturna, znanstvena i nastavna ustanova. Njeguje vlastitu izdavačku djelatnost, organizira i sa svojim djelatnicima sudjeluje u radu brojnih domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova, vodi vlastite postdiplomske studije (u prvih trideset godina rada na Fakultetu su magistrirala 45, a doktorirala 54 znanstvenika iz područja filologije i povijesnih znanosti), surađuje s drugim fakultetima u zemlji i svijetu i dr. Od 14. veljače 1974. godine, zajedno s pet drugih fakulteta u Splitu, potpisuje temeljni akt o udruživanju i osnivanju Sveučilišta u Splitu, čime dolazi u sastav Splitskoga sveučilišta (Zaninović, 1979, 109). Iz godine u godinu Fakultet se sve bolje kadrovski, materijalno i studijski ekipira, što mu poboljšava kvalitetu rada. Tako se iste školske 1973/74. godine na Fakultetu može studirati u okviru sljedećih trinaest studijskih grupa: hrvatski jezik i književnost, francuski, talijanski, engleski, njemački i ruski jezik i književnost, povijest, arheologija, filozofija, sociologija, pedagogija, povijest umjetnosti, te latinski jezik i rimska književnost.

Godine 1979. s Fakultetom se integriraju Pedagoške akademije u Splitu i Zadru, kada Fakultet dobija novu studijsku grupu - razrednu nastavu.

Danas Fakultet ima devetnaest studijskih grupa: hrvatski jezik i književnost, psihologija, kultura i turizam, razredna nastava, predškolski odgoj, pedagogija, filozofija, sociologija, povijest, povijest umjetnosti, arheologija, geografija, engleski, njemački, francuski, talijanski, ruski i grčki jezik i književnost, te latinski jezik i rimska književnost.

Filozofski fakultet u Zadru, nakon brojnih ratnih i poratnih teškoća, studijski, kadrovski, materijalno i prostorno sve više jača i otvara se prema svijetu. Veliki broj učitelja i profesora Zadra, zadarske regije i Dalmacije završio je obrazovanje upravo na Filozofskom fakultetu u Zadru. Zato od njegove kvali-

tete i načina rada umnogome zavisi i kvaliteta škola u Zadru, a dijelom i u cjelokupnoj Dalmaciji.

Literatura

- AUTOR, O. (1989): Konstituiranje pedagogike: E. Ch. Trapp, J. F. Herbart, u: *Zbornik za povijest školstva i prosvjete*, br. 22, str. 41-53.
- DIZDAR, I. (1919): Kratki pregled pučke nastave u Dalmaciji, u: *II program muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1918-1919*, Zadar, Naklada Preparandija, str. 3-18.
- FORETIĆ, D. (1956): Život i rad Zavoda za narodne učitelje u Zadarskom predgrađu Arbanasi, u: *Učiteljska škola Zadar 1866-1956*, Zadar, str. 9-80.
- FRANKOVIĆ, D. (1972): Uloga nastavnika u borbi za novu školu i pedagogiju nekad i sad, *Pedagogija*, br. 1, str. 103-106.
- IVANIŠIN, N. (1976): Osnutak, organizacija, funkcioniranje Filozofskog fakulteta u Zadru, u: *Dvadeset godina Filozofskog fakulteta u Zadru 1956-1976*, Zadar, Filozofski fakultet, str. 7-12.
- KUNIČIĆ, P. (1930): Stjepan Buzolić: Prigodom stogodišnjice rođenja, u: *Učitelj u školi i u narodu*, br. 10, str. 361-366.
- PERIĆ, I. (1965): Razvitak i djelovanje učiteljskih škola u Dalmaciji, u: *Zbornik za povijest školstva i prosvjete*, br. 2, str. 155-184.
- PERKOVIĆ, M. (1910): Crtice o uzgoju pučkih učitelja u Dalmaciji i o ć.k. preparandiju u Arbanasima, u: *I program ć.k. muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1909-1910*, Zadar, Naklada ć.k. Preparandija, str. 3-12.
- STIPIĆ, G. (1956): Za vrijeme borbe na učiteljskom tečaju, u: *Učiteljska škola Zadar 1866-1956*, Zadar, str. 116-118.
- STRÖLL, A. (1900): *Pučko školstvo u Dalmaciji (Od godine 1814. do godine 1900.)*, Zadar, Nagragjena tiskarnica Petra Jankovića.
- URLIĆ, Š. (1919): *Crtice iz dalmatinskog školstva od dolaska Hrvata do g. 1910., I dio, Do godine 1814*, Zadar, Matica Dalmatinska.
- URLIĆ, Š. (?): Crtice iz dalmatinskog školstva - Školstvo za austrijske uprave 1814-1918, (rukopis) u: *Arhiv Hrvatskog školskog muzeja*, Zagreb, br. 6, stranice nesredene.
- VUKADINOVIĆ, Z. (1956): U oslobođenom Zadru, u: *Učiteljska škola Zadar 1866-1956*, Zadar, str. 81-92.

ZANINOVIĆ, M. (1979): *O školstvu u Zadru i njegovu kraju*, Zadar, Narodni list.

ZANINOVIĆ, M. (1986): *Sto dvadeset godina od osnivanja prve učiteljske škole u Dalmaciji*, u: *Zbornik za povijest školstva i prosvjete*, Ljubljana, br. 19, str. 21-34.

Igor Radeka: THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF TEACHER'S TRAINING INSTITUTIONS IN ZADAR

S u m m a r y

The paper attempts to trace the historical development of teacher's training institutions in Zadar which has for centuries been the leading center in Dalmatia and on which depended the quality of the entire educational process in the city itself as well as in the entire region.

The first form of public teacher's training in Dalmatia was a six month course for teachers established in Zadar in 1821. In 1849 it is promoted to a one-year course while from the school year 1852/53 to the end of 1870/71 the course lasted two years.

In 1866 the first teacher's training school for man using the Croatian language was opened in Dalmatia. Initially lasting two years, than three (from 1872), starting in 1904 the school adopted a four year program. Due to changed political circumstances the school removed from Zadar in 1921.

The teacher training school with a four-year program was again opened in 1945 to be expanded to one of five-year duration in 1951.

With the opening of the Pedagogical academy and the closing down of the school for teachers in 1961 we have the beginning of the academic education of teachers.

The Faculty of Philosophy was founded in 1956. Since 1979 when the Pedagogical academy was integrated into the Faculty, in addition to educating students for a B.A. degree it has also taken over the education of elementary school teachers.

The current 1996 school year is important because it commemorates three anniversaries relating to these institutions: the 175th anniversary of the first teacher's training course in Dalmatia, the 130th anniversary of the Arbanasi Preparatory school for Men, the first preparatory school teaching in Croatian on the territory of Dalmatia and the 40th anniversary of the Faculty of Philosophy in Zadar, the first post-war institution of higher learning in Dalmatia.